

Prospero protestál

HATÁR GYŐZŐ: ÁLOMJÁRÓ EMBERISÉG

„Az, hogy a magyarnak se filozófusa, se filozófiája nincs, annak a jele, hogy – minden magahányó kelleltése, magamutogató műveltségfitogtatása ellenére – a magyar: nem intellektuális nemzet.” – írja Határ Győző *Álomjáró emberiség* című könyvének (Aurora-ezetériák 10. London 1996. 306 lapon) 157. oldalán. A mű a továbbiakban – és az előbbiekben – pontosan ennek a szerzői kijelentésnek a cáfolata. Egyrészt azért, hogy az Aurora-ezetéria sorozatba tartozó műveit maga az alkotó is filozófiainak, illetve filozófikusnak minősíti, másrészt mivel azok mindenben meg is felelnek a filozófiai eszmefuttatás követelményeinek. A szülőhazájában elsősorban szépíróként és költőként ismert alkotó vázlatait, ötleteit, esszéit, karcolatait gyűjtötte egybe ebben az igényes kivitelű és tipográfiájú, borítóképével egyszerre emblematikus és (de) fantasy-féle várakozásokat ébresztő kötetben. Nehéz akkor kijelenteni egy műről, hogy egységes, amikor tobzódik a különböző műfajokban. Vers, mese, álinterjú, glossza, vallástörténeti fejtegetés, zen-buddhista példázatszerű rövid (és szerény) észrevétel, fantasztikus (többnyire pesszimista) jövőkép, filozófia(történet)i kutakodás egyként megtalálható az *Álomjáró emberiség*ben. Ami mindezt összeköti az talán a filozófián túl rejtőző, napjainkra annak határvidékeire szorult metafizika, annak is az a kissé filozófiátlan ága, melyet az első esszéisták (Montaigne), még inkább azonban a francia és a német felvilágosodás morál-filozófusai – filozófiai hívtak életre. A szöveg összekötő ereje, kovásza itt is a gondolkodói szubjektum, illetve annak önmagára történő reflektálása.

Határ Győző tehát filozófus (is), a szó nyugati-szellemi értelmében. Ebből következően van a magyarnak filozófusa, anyanyelvi metafizikateremtő-írója, aki létevel cáfolja ennen tételét, a magyar filozófus nemlétét, bár hazai elődeit és jelenkori társait szinte egyáltalán nem említi, vagy ha említi is, éppen hogy elmarasztalóan, ironizálva. Ezzel a gesztussal elhatárolja magát lehetséges magyarországi gondolati gyökereitől, de a honi megmértetéstől is. Értve ezen azt, hogy nemcsak mondanivalójának megfogalmazási módjai, hanem lényegi tartalmai is kívül, vagy messzire kerülnek a legtöbb kortárs vita körén. És ez nem pusztán a hazai fogadtatást jelenti. Kívülről, a saját maga által meghatározott pozícióból próbálja szemlélni az emberiség szellemi folyamatait, hogy maró iróniával ábrázolja azokat, nem kímélve saját életművét sem.

Mivel minden, mit tapasztalhatunk, emberi, így ez a minden foglalkoztatja Határt, kinek filozófiája szinte egyetlen megfeszített próbálkozás arra, hogy objektivitását megőrizve tárja fel, mutassa meg az emberben tulajdonságait, mialatt tudatában van önnön ember voltának is, azaz annak, hogy valószínűleg a szubjektívebb témát kísérli meg elfogultság nélkül tisztán és egyszerűen leírni. Mintha egy kötéláncos ezerötszáz méteres mélység fölött próbálna átsétálni védőháló nélkül egy olyan kötélen, amely nem létezik. Az Ezotéria-sorozat előző, kilencedik kötetében (Határ Győző: *A fülem mögött*. London, 1994), midőn a szerző hekatombát rendez a magyar irodalom jeleiből, csak Csokonai és Weöres életművét hagyva érintetlenül, végül így ír: „de senkivel nem olyan gyilkos-maximalista a pesszimizmus olvasólámpája, mint önmagaddal szemben [...] a tömegmészárlás csak hagyján, azt magad végezted; ám a hekatomba legalján már eleve ott heversz, már ott bevertél levágva, amikor még el se kezdted – azon veszed észre magad.” (20.)

Mi készíti a szerzőt ilyen borús gondolatokra? Miért elégedetlen többezeréves emberi kultúránk mohos mérföldköveivel? Nos Határ úgy érzi, hogy korszakhatáron élünk itt az ezredvégen (bár az ezredvégi végítéletről vagy fordulatokról hisztériázókat éppen ő pellengérez ki többek között az *Alomjáró emberiségben*, csalálomnak, lidércnyomásnak bélyegezve ezeket a vélekedéseket, melegágyaikat, a vallásokat pedig túlhaladott kövületeknek, omladozó kísértetkastélyoknak írva le). Látni véli, hogy a Gutenberg-galaxis törésvonalai mentén atomjaira hullik és elporlad, mintha sosem lett volna. Emberként, alkotó személyként bánja, mivel úgy véli-érzi, ő is része volt ennek az univerzumnak, gondolkodóként azonban üdvözlí a komputer-korszakot minden előnyével és hátrányával együtt, látniki gúnyjal jelezve-sejtetve, hogy az eljövendő „szép új világ” semmivel sem lesz jobb, mint az előző, mindössze olyannyira elképzelhetetlenül más, mint egy köztársaság-korabeli római szenátornak a kereszténység világalma vagy a könyvnyomtatás által bekövetkezett információrobbanás. Szerzőnk úgy látja: éthoszát tekintve gyengébb és primitívebb kor kopogtat kapuinkon, mint a miénk (amely szintén szűkölködött az erkölcsös jelenségekben-történekekben), de – mint minden korszakváltás esetében – mi magunk csalogattuk oly közel azokhoz a bizonyos kapukhoz...

Ehhez a határhoz közeledve Prosperóként még egyszer bejárja a filozófus a könyvek birodalmát. Azt a világot, melyben rongyból és növényi rostokból készült, papírnak nevezett vékony és sérülékeny lemezekre különböző eljárásokkal festékanyagot vittek fel, hogy ezzel olyan jeleket rögzítsenek, melyeket az úgynevezett olvasás útján információvá alakíthattak azok, akik szemükkel érzékelték őket, és birtokában voltak a jelek értelmét felfedő tudásnak. A könyvek segítségével a szerző olyan határutakat jár be, melyek felölelik a nyugati szellem, illetve a Közél- és a Közép-Kelet filozófiai jellegzetességeit, mégpedig olyképpen, hogy ezáltal kirajzolódhatnak a társadalmak közös lelki tulajdonságai, gondolati-pszichés meghatározottságai is. Ezekről szinte kivétel nélkül bebizonyítja Határ, hogy emberi-nagyonis-emberi korlátai a szabad gondolatnak, s egytől egyig hamis meggyőződésen, elfogultságon, pszichés félelmeken és hitvány önös érdekek óvásán-erőszakolásán nyugszanak. A szerző ennek a világnak minden pontján megleli a változás jeleit. Bűn és bűnhődés (liberális ítélkezés) területén éppúgy, mint a – véleménye szerint – haldokló vallások (és a szerinte ezzel egyidőben mégis előre törő iszlám) alapjaiban. A nyugati kultúra halálos betegségének talán leg-szembeötlőbb tünete Határ Győző szerint a posztmodern „jelenség”. Kíméletlen kritikával illeti ezt a határtalanul sok eszmei áramlatot, képző- és építőművészeti iskolákat, filmművészetet, színházat és szépirodalmat magába tömörítő és jelen korunkban az életnek szinte minden szintjén tapasztalható szellemi tünetegyüttest. Az *Ezerkilencszázszörnyűrégen* (140–142) című szövegben csúcsondik ki ez a polémia. A dilettantizmus barokkos, pontosabban rákos sejthez hasonlítható burjánzását helyezi górcső alá, hogy a tőle megszokott könyörtelen esztétikai érzékkel meghatározza: az önkiváltó hiszteropformerek valójában profitéhségtől űzött kalandorok, konjunktúralovagok, kiknek mindegy, hogy több kilónyi festéket-vásznat „vendégszövegekből” jól-rosszul összeállított pamfletet vagy apokalipszist, saját filozófiai rendszerüknek feltüntetett konyha-freudizmust árulnak.

Filozófiai kalandozásunk idős wimbletoni mestere, úgy tűnik, döntött. Ő marad a gólyavárnyi Gutenberg-galaxisban, üldögél és írogat. A két igemód – különösen az utóbbi – pontos meghatározása lehet annak a gondolati határok közé nem szorított – nem szoruló írásművészetnek, melyben jól megférnek egymás mellett a személyes életrajzi (gyakran fél-, illetve áléletrajzi) vázlatok, visszaemlékezések, újsághírek komment-

tárjai és a versek. Legközvetlenebb példánk talán Nietzsche lehetne arra, hogy egy filozófus nem átallja metafizikai eszmefuttatását egy-egy saját készítésű költeménnyel megszakítani. Felborul a gondolati folyamat szigorú rendje, melyet amúgy is át- meg átjártak már, kikezdték a karcolatok, anekdoták, „komoly filozófiakönyv”-be nem illő, „könyved” történetecskék. A versek szervesen épülnek be Határ művébe, mint például az *Aggastyán szól* (20), de a Határ-életműbe is bele-vissza utalnak; újra találkozhatunk misztériumjátékának címadó hőseivel, Golghelóghival (152). Határ Győző írogat. Különösebb gondolati ív, ontológiai megalapozottság, ide-odavettség és etikai rendszer nélkül. Arról ír, ami éppen az eszébe jut, valószínűleg ezek a szövegek is úgy keletkeztek, mint *A fülem mögött* részei. Az író reggeli sétáin, napközi kerti-keretek alatti bolyongásain mondta a magával hordott zsebdiktáfonba eszébe ötlő gondolatait. Ilyenformán valóban a szerző személye az egyetlen összekötő kapocs a művek részei között. Az az egyedi látásmód, ami csak az övé, s ahogyan az ő feladata látni ezt a világot, majd láttatni is. Elsősorban azonban maga a feladat, a cél a sajátos és Shakespeare Prosperójáéval közös, vagy azzal határos. Mindketten úgy érzik: valami rossz dolog, valami nem helyénvaló történt a közelmúltban és történik ma is, folyamatosan. Míg Prospero egyéni sorsa ellen lázadva, balszerencséjével szembezállva, illetve abból jóserencsét kovácsolva végeredményben a „kizökkent idő”-t illesztené helyre könyveinek varázsa segítségével, addig Határ Győző az emberiség egyetemes sorsának kanyargós útjait nyomozva jut el legszemélyesebb problémáinak felvetéséig. Az egyik legfontosabb kérdés a hazán kívüli anyanyelvi irodalom művelésének kérdése. Határ Győző 1956-ban kényszerült elhagyni Magyarországot, s azóta külföldön él. Az *Álomjáró emberiség* előszó helyett álló *A búboskemence mellett, kétszemközt* (7–11) című beköszöntőjében elsőként merül fel az alkotói magatartás személyre szabott erkölcsisége és a mindenkori hazai elvárások között feszülő ellentét kérdése. A szerző úgy látja: hazája az elmúlt félezer évben nem változott, legalábbis a műalkotáshoz és létrehozójához való viszonyában nem. Mivel Határ életmódjánál fogva valamelyest kívül áll a magyar irodalmon, nyelvvel, pontosabban életművével azonban mégis elválaszthatatlan attól; már az eszmefuttatás indításakor kialakul az az igen sajátos beszédmód, mely a mű zárlatáig kitar, és valóban Prosperóhoz illő varázslatot eredményez. Az író külső szemlélőként tud beszélni eszközéről és céljáról, a nyelvről, az irodalomról, mely lehet, hogy pusztán a nyelv bizonyos törvényszerűségeknek megfelelően ritmizált változása. Ebből a változásból adódóan olyan kijelentések fogalmazódhatnak meg a műben, melyek igazságértéke azon a már említett nem létező kötélen egyensúlyoz, de (és ez vitathatatlan) létezik.

A haza nem az édes, inkább a *drága*. A művésznek drágán kell fizetnie odatartozásáért vagy oda-nem-tartozásáért, néha (mint Határ Győző esetében) mindkettőért egyszerre. Félreértések elkerülése végett: az *Álomjáró emberiség* hazájáról vagy Magyarországról szóló részei *nem* a szerző jelenleg is tartó külhoni tartózkodásának apológiái, néha inkább támadások, de szinte minden esetben kritikai észrevételek. Ironikusabbak és velőig hatóbbak, mint Nietzshének a németeket, illetve a németiséget „érted haragszom” módra ostorozó írásai. Határ önként és elődeit kijelölve csatlakozik Cioran és Gombrowicz következetesen végigvitt elképzeléséhez: szülőföldjük társadalma és irodalma elé metszően éles képet mutató tükröt tartani művészetükkel. A haza művészetének azon képviselői aztán, akik a képet látva magukra ismernek, kívülállásuk, emigrációjuk gyakran fájó sebére tapintva vonják kétségbe az anyanyelvi kultúrájukat az egyetemes emberi szellemiséghez mérők kompetenciáját. Határ ebben a tekintetben is teljes bestiáriumát adja az irodalmi életnek, saját magát sem vonva ki az ember esendőségére vonatkozó állításból. Mert az esendő, s úgy tűnik, az alkotó ember kétszeresen

az. A drága haza pedig – szerzőnk véleménye szerint – nemhogy segítené bukdácsoló, újra felkelő fiát, inkább rövid pórázra fogná, hazafias nacionalizmusra, nemzeti küldetésstudatra nevelné.

Az öregedés, az életet lezáró pillanat felé közeledés a mű másik fontos vezérfonala. Határ Győző, a gondolkodó számára ez a probléma nem merül ki az egyéni sors, elmúlás siratásában. Ő minden elmúló és múlandó sorsa ellen protestál egy csendes, szinte a megváltoztathatatlanba beletörődő szólamon, amelynek mélyén azonban meglehetősen a pusztulással az életművet (mint annak értelmét) szembeszegező magatartás. A halál a szerző számára az emberiség rút végzetévé válik, talán úgy, ahogy Gilgames láta az enyészetet. Prosperónk pesszimista. Nem hisz sem a számtalan vallás fel-támadástanaiban, sem valamely homályos és misztikus halál utáni létezésben. Nem is ez a legfontosabb kérdés számára. Elfogadja a ránk egyénenként kimért időt. A műalkotás, az életmű elenyészését viszont nem hajlandó elfogadni, ebbe nem hajlandó beletörődni. Műveltségének határtalan köréből az *Álomjáró emberiség* lapjaira egymás után sorakoztatja példáit. Könyvtár- és könyvégetők, az építőművészet megcsúfolói (gyűjtogatók, rombolók és hóhérolók) sorakoznak fel előttünk a régmúltból. Határ Győző jó érzékkel szembesíti őket a jelen személyi számítógépeik előtt görnyedő „ifjoncaival”, akik fülüket befogják, szemüket becsukják, hagyományról, az emberiség szellemi örökségéről hallani sem akarnak, valamely legújabb poszt-utániséget követő izmus bűvöletében. Határ rámutat arra, hogy Hérosztratosz tette, az epheszoszi Artemisz templom felgyújtása éppen ellentétes szándékú volt a komputerkorszak gigászi spongyáját használók akaratával. Ő emlékeztetéssé akarta tenni magát tettével, s ezzel együtt fenntartani az Artemisz templom emlékét is, hiszen ők ketten a főszereplői annak a történetnek, melytől – irodalmi-történelmi – halhatatlanságát várta a gyűjtogató. Az új kor hajnalán azonban általános memóriamosást kíván a szellemi divat.

Határ számára csupán felszínes megoldásnak tűnik azt a kort hibáztatni, mely szülőnk és fenntartónk. Szerinte az emberiség folyamatosan a jótékony felejtés magzati állapotában él. Ahogy ő írja: „kibutulunk a történelemből”. Egyre többen felejtünk, s talán éppen ezért nosztalgikusan ragaszkodunk „új” ismereteink, felismeréseink „örök visszatérés”-ként való meghatározásához. Ezt a skizofrén állapotot, mely azonban egész társadalmakra jellemző *A nosztalgia szíve-közepe* című aforizmában pontosítja: »Nem tudom, hogy mit szeretnék – de azt nagyon szeretném.« (18) A feledő és butuló emberiség alapvető tulajdonságaként a zsigeri reakciókat tételezi a szerző, ezek közül különösen a „gyönyör-elv”-et, mely – véleménye szerint – maradéktalanul hatalmában tartja az embert, aki, bár azt hiszi: élvezi, használja a gyönyört, valójában nem más, mint a gyönyörnek, egy testetlen, szellemtelen törekvésnek az eszköze. Ezzel maga adja Kalibán kezébe a könyveket – tűzrevalónak, hogy tüzenél buja vágyait élesztgesse a vadember, vagyis a mindenkori ember.

Prospero ereje, életének műve (értelme) a könyveiben volt. Környezetét, kora társadalmát hidegen hagyta mind a bölcsesség-bölcsélet, mind annak a történeti korban jellegzetes hordozója: a könyv. A kollektív érdektelenség és a korunkig ismeretlen információöözön, mely jellegzetességek furcsa módon egyszerre jelentkeztek az ezredvégen, nem pusztán a könyv „multiverzumának” (Határ Győző szóeleménye) végét jelentheti, de az ehhez a világkorhoz kapcsolódó-kapcsolható bölcsélet-szellemiség alkotmányát is. Paradox, de talán igaz: éppen ezért megfontolandóak az *Álomjáró emberiség* sorsaiban rögzített gondolatok.

Károlyi Zoltán